

† Професоръ Жеко Радевъ (Животъ и научно дѣло¹⁾)

Отъ Ив. Батаклиевъ

Загубата на всѣки български ученъ се тежко понася, защото българскитѣ учени се мжчно създаватъ. Това е така не защото българинътъ е неспособенъ за висша наука, а защото условията, при които се създаватъ, сж сравнително твърде неблагоприятни. А загубата на работници специално въ областта на нашата географска наука е нѣколкократно по-тежка. Първо, защото тѣ сж малко на брой. Географската наука като учебенъ предметъ се появи късно въ нашия университетъ, а още по-късно — като самостоятелна специалностъ. И едва се създадоха географскитѣ работници въ университета, тѣ бързо почнаха да намаляватъ. Нѣма по-нещастна бъл-

¹⁾ Беседа държана на възпоменателното събрание за проф. Ж. Радевъ на 14 мартъ, 1934 г.

гарска наука съ преждевременната смъртъ на своитѣ работници, отколкото географията. Още не утихналъ скръбниятъ споменъ за непрежалимия Крумъ Дрончиловъ, съвсемъ неочаквано на 24 януарий 1934 г. ни остави този, който ние знаехме за най-здравъ между насъ, нашиятъ скъпъ учителъ и колега проф. Жеко Радевъ. Но загубата на проф. Жеко Радевъ е още по-голъма затова, защото следъ заболяването на проф. Иширковъ, той единъ единственъ оставаше като основенъ стълбъ на географската наука у насъ. Тази голъма загуба, тази празнота, разбира се, ще се чувствува дълго време.

Проф. Ж. Радевъ е роденъ на 31 юлий 1875 год. въ гр. Нови-Пазаръ. Той е синъ на бедно еснафско семейство. Свършилъ е основно и трикласно училище въ родния си градъ и Педагогическо училище въ Шуменъ. Следъ това е билъ основенъ учителъ въ Нови-Пазаръ, Преславъ и с. Върбица, Шуменско. Въ 1900 г. постъпва студентъ по философия и педагогия въ Висшето училище въ София.

Ж. Радевъ е обичалъ природата и природнитѣ науки. Като педагогъ, ако и да е записалъ въ университета педагогически науки, той се отдава и на география. Сигурно още като студентъ нему се е нравѣла повече физическата география, защото освенъ лекциитѣ на професоръ Иширковъ, той ревностно е слушалъ и тѣзи на геолога проф. Георги Златарски, на когото и екскурзиитѣ никога не е пропусчалъ.

Радевъ завършва университетското си образование въ 1904 г. и става учителъ въ гр. Бургасъ. Още като учителъ, той показва, че не ще се задоволи само съ своята учителско-педагогическа дейностъ, а че ще се занимава и съ научна работа и събира данни за географията на гр. Бургасъ, отъ които като асистентъ по география въ университета въ 1906 г. е публикувалъ само частъта *Нѣколко бележки върху климата на гр. Бургасъ*, въ Годишника на Университета т. III—IV, стр. 1—13. Ако и начална работа на покойния, тя е написана въ чисто наученъ духъ, както по съдържание, така и по методъ, при все че е наречена „бележки“. Той борави съ всички метеорологични елементи на климата, използва добре необходимата литература по общитѣ въпроси (Ханъ, Воейковъ), служи си отлично съ сравнителния методъ и дава вѣрни изводи. Трѣбва да забележа, че Радевъ пише за климата на Бургасъ не като метеорологъ, а като географъ, именно не изпуска изъ предвидъ антропогеографскитѣ цели. Не ще съмнение, че тази работа на проф. Радевъ може да се счита за образцова и днесъ почти 30 години следъ написването ѝ.

Друга работа на Ж. Радевъ като асистентъ е *Нашитѣ селища въ връзка въ тѣхната надморска височина*, писана заедно съ проф. Иширковъ, печатана въ Сп. на Икономическото дружество, година X (1906), кн. 1. стр., 1—11. Въ тази малка по страници статия, е вложена огромна работа,

Тукъ сж показани всички селища на България по пояси на височина отъ 0—200 м., 200—500, 500—900, 900—1400 и отъ 1400—2000 м. Това става и по географски области на България — Северна, Южна и Югозападна България, като е измѣрено и пространството по-отдѣлно на последнитѣ. Доказва се, че и въ България е спазенъ принципътъ, какво съ покачане на височината, селищата ставатъ по-малки, но че съ височината не се намалява броя на селищата. Последното обстоятелство се отдава на историкополитически причини и положението, че колибарскиятъ животъ въ България, противно на този въ Северозап. Европá, е въ високитѣ мѣста. Главната работа около тѣзи изчисления е извършена отъ Радевъ.

Отъ 1907 и 1908 г. не сж ни известни никакви печатни трудове на Радевъ. Това трѣбва да отдадемъ на смутветѣ по това време въ университета и затварянето на последния. Асистенти, наредъ съ професори, бѣха временно вѣнъ отъ нашата Алма матеръ.

Нека ми бжде позволено да направя едно малко отклонение отъ темата си и кажа, че азъ се запознахъ съ Радевъ въ 1909 г., когато постъпихъ като студентъ по география въ нашия университетъ. Трѣбва да изтъкна, че, както азъ, така и другитѣ студенти обикнахме още повече географската наука и зарадъ него. Поради сериозния професорски видъ на Иширкова, за упжтване, за наставления въ нашата работа ние се отнасяхме повече до всѣкога засмѣния, готовъ да послужи асистентъ Жеко Радевъ. Той ни свързваше цѣлъ денъ въ института. Той ни бѣше не само учителъ, но и другаръ и всѣкога участвувахе въ нашитѣ веселия, гдето пѣснитѣ не липсваха. Особено се сблизихме въ 1910 г., когато правихме голѣма екскурзия до Атонъ и Македония.

Въ 1910 г. Радевъ написа една сравнително голѣма, отъ 32 страници студия за *Рила планина* — орохидрографски бележки, печатана въ списанието „Естествознание“ год. I. Това е едно по-обширно описание на Рила отъ съществуващитѣ до тогава описания за тази планина, което дълго време служи като ръководно пособие на студентитѣ и мнозина други, които имаха нужда по-подробно да се запознаятъ съ Рила. Най-напредъ въ тази работа се прави общъ прегледъ на състава, тектониката и палеогеографията на цѣлата Родопска маса въ срѣдата на Балканския полуостровъ, къмъ която принадлежи и Рила. И следъ това се минава въ обстойно, но сбито орохидрографско описание на планината, като се засѣгатъ критично спорнитѣ въпроси, какъвто е този за границитѣ на Рила.

Презъ 1910 г., която е една отъ плодовититѣ години на Радева като асистентъ, той написа *Картометрически приносъ за изучаване на България*, печатанъ въ Годишника на Университета, т. V (1908—1909) 63 стр. Преди този трудъ

на Радевъ, се срѣщаха въ учебници и други географски книги за България най-различни данни за височината на върховетѣ и планинитѣ, за височината и голѣмината на полетата и равнинитѣ, за дължината и увесътъ на рѣкитѣ и голѣмината на басейнитѣ имъ. На този хаосъ тури край Радевъ съ своя картометрически приносъ, гдето съ помощта на руската карта на България м. 1:126,000 — триверстовката, той опредѣли и систематизира всички тия данни. При това, той посочва и начина, по който става измѣрването на пространства съ уреда планиметъръ; сжщо и начина и формулитѣ за измѣрване срѣдни височини. Наистина, на мѣста могатъ да се намѣрятъ нѣкои неточности въ него, но тѣ сж въ връзка и съ картата и сигурно чрезъ бждещата нова топографска карта на България, която сега се работи усилено отъ Геогр. институтъ при Министерството на войната, ще могатъ да се дадатъ още поточни измѣрения на нашитѣ планини, полета и рѣки. Обаче за сега картометрическиятъ приносъ на Радевъ служи като главно ръководство въ това отношение. Този трудъ на Радева послужи за основа на статията му *Географическо положение, граници и повърхнина на България*, която се печати редовно като уводъ на всѣки статистически годишникъ, издаванъ отъ Дирекцията на статистиката.

Презъ 1911 г. Радевъ отиде въ Берлинъ на две годишна научна специализация при прочутия физикогеографъ професоръ Albrecht Penck. Но поради Балканската война въ 1912-13 год. трѣбваше да прекрати специализацията си и после презъ учебната 1913-14 г. да я завърши.

Завърналъ се съ достатъчна подготовка, Радевъ се зае съ редъ реформи въ правенето на картографскитѣ упражнения, после съ снабдяването на институтската библиотека съ необходимитѣ книги по физическа география. Наредъ съ всичко това започна да обработва материалитѣ си, събирани отъ по-рано, за физическата география на Западна Стара планина и написа голѣмия си наученъ трудъ *Карстови форми въ Западна Стара планина*, 147 стр., 68 картини, и много скици, печатанъ въ Годишника на Университета, т. X—XI (1913/14) и (1914/15 г.), който му послужи като хабилитация за редовенъ доцентъ по физическа география. Въ началото на този трудъ има обща, уводна часть, гдето се разглежда извѣтрянето на скалитѣ като факторъ за образуване на земноповърхнитѣ форми и изобщо какви сж карстовитѣ форми. Следъ това се минава къмъ орографското описание на Западна Стара планина и най-после обстойно се описватъ и и обясняватъ карстовитѣ форми на този дѣлъ отъ Стара планина. Не ще и дума, че тази негова работа е образцова, както по съдържание, така и по методъ.

На 29 октомврий 1915 г. Радевъ като доцентъ чете своята встъпителна лекция на тема *Задачи и методъ на геомор-*

фологията. Като първи преподавател по физическа география, много намѣсто той избира тази тема за встъпителна лекция, защото геоморфологията е най-важниятъ, основниятъ дѣлъ на физическата география. Въ тази си работа той разглежда развитието на геоморфологията, отношенията ѝ къмъ геологията и най-новитѣ схващания въ тази наука. Тукъ личатъ и схващанията по тѣзи въпроси на самия Радевъ. Като ученикъ на Пенкъ, той отдава по-голѣмо значение за образуване на земноповърхнитѣ форми на външнитѣ, екзогеннитѣ сили и тѣхъ схваща като по-сѣществено поле за работа на геоморфолога, отколкото вътрешнитѣ, ендегеннитѣ сили. Този възгледъ е, който прави геоморфологията по-независима наука отъ геологията. Това е школата на американскитѣ географи на чело съ голѣмия географъ Девисъ, която школа се пренесе и въ Европа. Въ връзка съ въпроса за индуктивния и дедуктивния методъ въ геоморфологията Радевъ завършва встъпителната си лекция съ съвета на Девисъ при изследване: „Гледай и мисли!“ Това схващане е по-здраво. Тази работа на Радевъ е печатана въ Годишника на Университета — историкофилологически факултетъ, кн. XXII, 1926 г.

Разширеното и добро преподаване на физическата география въ нашия университетъ не е било лесна работа за Радевъ, но той се справя успѣшно съ нея и допринася много за изтъкване на географията като по-самостоенъ предметъ въ нашето университетско образование, както това е и на Западъ.

Следъ голѣмата война, въ 1919 г., почна да излиза отново нашето ценно научно списание „Естествознание“ съ увеличено съдържание по география и съ прибавка къмъ наслова му „и География“. Въ редакционния му комитетъ влѣзе и Радевъ, като представител на нашата география. Тукъ той даде редъ ценни научни статии. Първата е *Предметъ и методи на географията*, год. IV, 1919, 13 стр.. Отначало като изтъква практическото значение, ползата отъ география, казва, че въ широкитѣ обществени кръгове се шири неправилно схващане за сѣщността на географията. Мнозина я смѣтали, че тя представя безконечна върволица отъ имена и числа, че била млада неканена гостенка въ областитѣ на сроднитѣ науки и поради това искатъ да ѝ отрекатъ правото на сѣществуване. Ето защо той се залавя да обясни предмета на географията, гдето като физикогеографъ не скрива симпатиитѣ си повече къмъ физикогеографския клонъ на тази наука, отколкото къмъ антропогеографията. По-нататъкъ се спира главно на аналитичния методъ въ географията и накрая заключаватъ, „че географията е здраво сключена учебна сграда съ свои строго опредѣлени цели и здраво опредѣлени методи на изследване. Макаръ и да има още нужда отъ приносъ на отдѣлни градежни материали за тази сграда, макаръ и да

търпи тя известни поправки въ своя градеженъ планъ, основнитѣ ѳ черти, обаче сж здраво поставени. Поради това и географията, както и много други клончета отъ общата наука за земята, държи известно мѣсто въ тази система и има право на самостоятелно сжществуване“.

Друга важна и оригинална работа на проф. Радевъ, печатана въ сп. „Естествознание и География“ год. IV, 1919, е *Геоморфологични бълъзи на българскитѣ земи и тѣхното значение за температурнитѣ и валежни отношения на страната*, 31 страници. Най-напредъ въ нея той прави орографски прегледъ на българскитѣ земи и изтъква следнитѣ 4 характерни геоморфологични елементи, важни за климата имъ, именно: 1) Тритѣ голѣми низини — Дунавска, Тракийска и Бѣломорска, 2) Стара планина и Родопскиятъ лабиринтъ, които ги раздѣлятъ, 3) Странджа и другата планинска земя, които дѣлятъ Черно и Мраморно море отъ вътрешността на българскитѣ земи и 4) Централна и югозападна часть на българскитѣ земи, които се състоятъ отъ отдѣлни малки планини и малки котловини, полета между тѣхъ. По-нататкъ се занимава съ мѣстнитѣ температурни и валежни промѣни, какво е влиянието на морскитѣ повърхнини върху температурнитѣ отношения на въздуха, климатичнитѣ области на българскитѣ земи (Бѣломорска и Черноморска, Дунавска столова земя, Горнотракийска, централна България и Срѣдна и Западна Македония), валежитѣ отношения и количествено разпредѣление на валежитѣ. Статията има съответни климатични карти.

Проф. Радевъ обичаше да се занимава съ високитѣ планини, особено съ ледниковата имъ ерозия. Това правѣше, можеби, подъ влиянието на своя учител проф. Пенкъ, който е известенъ като голѣмъ глациологъ. Въ сп. „Естествознание и география“. кн. 5 и 6, год. V (1921), той печати кжсата, но съдържателна статия *Геоморфологична работа на ледника* — 7 страници, гдето се спира главно на широкитѣ, коритнитѣ форми, които създава ледниковата ерозия по високитѣ планини.

Презъ време на войната, па и следъ нея проф. Радевъ обиколи и изучи добре високитѣ наши планини: Рила, Пиринъ, Шаръ, Якупица и др., и като резултатъ отъ тия му изучвания сж нѣколко статии и една книга, които послужиха за повишението му въ извънреденъ професоръ въ 1921 година. Въ списание „Български туристъ“, кн. 4 и 5, год. XIV, печати статията *Ледникови следи въ облика на Пиринъ* съ съответнитѣ географски картини правени лично отъ него. Друга статия е: *Алпийски и подалпийски пояси на високитѣ български планини* — въ сп. „Естествознание и география“, год. V, 1921, стр. 378-383.

Но най-голѣмиятъ и най-завършенъ трудъ на проф. Радевъ за формитѣ на високитѣ български земи е *Природна скулптура по високитѣ български планини*, която излѣзе въ 1920

г. като № 2 на „Географска библиотека“ уреждана отъ Българското географско дружество. Тя съдържа 130 страници, 4 карти, 1 рисунка и 16 фотографски картини. Радевъ разглежда силитѣ, на които се дължи скулптурата (формитѣ) на високитѣ български планини, именно — извѣтряне, ерозия на течещитѣ води и на ледницитѣ. Но най-вече се занимава съ ерозията на ледницитѣ и формитѣ, които създава тя. Тукъ той разглежда циркуситѣ и езерата на Рила и Западнитѣ Родопи, Пиринъ, Шаръ, Корабъ, Салакова-Караджица планина и Баба планина. Опредѣля височината на всички циркуси и езера, както и размѣритѣ имъ. Австрийската и турската карта на тия земи сж доста невѣрни, затова проф. Радевъ въ приложенитѣ карти ги поправя. Не ще съмнение, че събирането и систематизирането на толкозъ много данни и то за толкозъ много планини е голѣмъ трудъ и голѣмъ приносъ въ българската география. Този трудъ служи за основа на всички други отъ този родъ. Отъ него се ползватъ и чужденцитѣ, които идватъ да изучаватъ нашитѣ земи.

Като специалистъ глациологъ проф. Радевъ се занимава и съ въпроса, дали и Витоша е била заледявана презъ дилувиално време, въпросъ съ който се занимаваха и нашитѣ геолози, главно проф. Стефанъ Бончевъ. По този въпросъ проф. Радевъ написа специална работа: *Има ли следи отъ дилувиално заледяване на Витоша*, 50 страници, печатана въ Списанието на Академията на наукитѣ, кн. XXXIV, 1926 г. Тукъ той влѣзе въ препирня съ проф. Ст. Бончевъ. Нека се малко отклоня и забележа, че препирнитѣ между географи и геолози навсѣкжде сж нѣщо обикновено. То е защото между геоморфологията и геологията има много допирни точки. Докато първиятъ, именно проф. Радевъ, твърди, че нѣма никакви следи отъ дилувиално заледяване по Витоша, вториятъ — проф. Ст. Бончевъ, твърди обратното. Идваха въ България голѣми глациолози — проф. Пенкъ отъ Берлинъ и проф. Брюкнеръ отъ Виена, които като арбитри се произнесоха по много спорни въпроси у насъ. Произнесоха се и по въпроса за Витоша, но въ полза на схващането на проф. Радевъ. Напоследъкъ идватъ у насъ много нѣмски учени географи, мнозина азъ лично съмъ водилъ на Витоша, и трѣбва да кажа, че и отъ тѣхъ никой не намира ледникови следи по Витоша.

Трѣбва да се подчертае обстоятелството, че проф. Радевъ като географъ имаше това ценно качество, вѣрно да наблюдава; освенъ това, и да се не произнася безъ по-основно проучване на въпроситѣ.

Проф. Радевъ се произнесе вѣрно и по други спорни географски въпроси у насъ. Така той пръвъ се обяви противъ схващането на Цвиичъ за съществуването на обща подбалканска плиоценска долина. И мнението на проф. Радевъ е днесъ господстващо въ чуждата и наша литература.

Други важни трудове на проф. Радевъ сж следнитѣ. *Рѣка Вжча и нейната долина*, № 1 на Библиотека Вжча, 1923 г., 26 стр. съ съответнитѣ картини и карта. Този трудъ представя едно физикогеографско изследване на басейна на р. Вжча, като е обърнато повече внимание на хидрографскитѣ особености на тази рѣка, въ връзка съ проектираното тогава използване на Вжча за електрическа централа, което днесъ е фактъ.

Въ Юбилейния сборникъ на проф. Златарски (1925 г.) проф. Радевъ даде статията *Търновскиятъ проломъ и долината на р. Янтра*, 10 страници. Ако и морфологична работа, въ нея той засѣга и антропогеографското значение на този проломъ и изобщо долината на р. Янтра.

Въ 1926 г. въ Годишника на Университета, историкофилológ. факултетъ, год. XXIII излѣзе най-голѣмиятъ и твърде цененъ трудъ на проф. Радевъ — *Източна Стара планина и долината на р. Камчия*, 124 стр. съ 26 профили 3 скици и 30 фотографски картини. Въз основа на този неговъ трудъ въ 1927 г. той биде повишенъ въ степенъ редовенъ професоръ по география и му се даде катедрата по физическа география. Този му трудъ представя единъ подробенъ анализъ на геоморфологията на Източна Стара планина. Изтъкватъ се ясно четиритѣ фази на развитие на релефа на тази планина, именно горнокредната, олигоценската, младотерциерната и дилувиалната. И този трудъ на проф. Радевъ е резултатъ на старателно проучване и вѣрни наблюдения.

Последенъ по-голѣмъ физикогеографски трудъ на проф. Радевъ е дадениятъ въ Сборника въ честъ на проф. Иширковъ — *Епигенетични проломи въ долината на р. Струма*. — 32 голѣми страници, снабденъ съ множество профили и скици. Струмската долина е известна съ своитѣ епигенетични проломи. Това сж тѣсни проломи врѣзани въ здрави кристални скали, вмѣсто въ съседнитѣ меки терциерни материали — проломи, презъ които ставатъ трудно съобщенията. Проф. Радевъ наброява 11 такива проломи по Струма. Ако и за нѣкои отъ тѣзи проломи да може да се яви съмнение дали сж чисти епигенетични или представятъ смѣсени форми съ тектонични или антецедентни, трѣбва да се приеме, че и въ тази работа на проф. Радевъ изобщо научниятъ елементъ е строго запазенъ.

Това сж главнитѣ научни физикогеографски работи на проф. Радевъ, безъ популярнитѣ такива изъ разни вестници и списания, които азъ сега на бързо не можахъ да събера.

Но непълненъ ще бжде прегледътъ ми, ако не спомена и дветѣ му научни антропогеографски работи: 1) *Географска и етнографска Македония*, 24 страници, печатана въ сп. „Македонски прегледъ“, кн. II, 1924 г. и 2) *Географска и етнографска България въ нейнитѣ исторически граници*, 23 стра-

ници, печатана въ сп. „Училищенъ прегледъ“, кн. 5 и 6, год. XXV, 1926. Самитъ заглавия на тѣзи статии показватъ какво е тѣхното съдържание и цель. Въ неговитѣ физикогеографски работи, като въ такива на всѣки географъ, не може да нѣма никакъ антропогеографски елементъ, така щото той не бѣше чуждъ на другия географски дѣлъ — антропогеографията. Но съ тѣзи свои 2 работи той доказа това по-убедително.

Въ заключение нека подчертая обстоятелството, че проф. Радевъ, като пръвъ професоръ по физическа география въ нашия университетъ, било чрезъ научнитѣ си трудове, било чрезъ преподаванията си въ университетската аудитория, положи здрави научни основи на този дѣлъ отъ географията. Неговитѣ бразди въ географската цѣлина сж дълбоки. Важно е, че той въ своитѣ трудове засѣга повече отъ главнитѣ проблеми на българската физическа география. Той се занимава, наредъ съ малки въпроси, и съ голѣми, и то въ тѣхната пълна широта.

Пжтьтъ за развитие на българската физическа география, който показва проф. Радевъ е правъ пжтъ. На насъ останитѣ малко работници въ това научно поле не остава друго, освенъ *дългътъ* да следваме този пжтъ!

*

Най-после, трѣбва да изтъкна обстоятелството, че проф. Радевъ бѣше единъ отъ най-важнитѣ основатели на Българското географско дружество и дългогодишенъ неговъ секретаръ и подпредседателъ. За укрепването на това дружество той положи не малко трудъ.

† PROF. Ž. RADEV

(LEBEN UND WISSENSCHAFTLICHE TÄTIGKEIT)

Am 24. Januar 1934 starb plötzlich im 59. Lebensjahre Prof. Ž. Radev. Er war der erste Professor der physischen Geographie an der Sofioter Universität. Durch seinen Tod entbehrt die bulgarische Geographie eines seiner bedeutendsten Vertreter. Sein Verlust wird noch lange Zeit empfunden werden.

Prof. Ž. Radev hat an der Universität zu Sofia Geographie absolviert, wonach er sich an der Berliner und Wiener Universitäten spezialisierte. Auf diese Weise mit einem soliden Grundwissen ausgerüstet, stellte er moderne Grundlagen für die physische Geographie an der Universität zu Sofia auf. Seine Arbeiten beziehen sich auf alle Gebiete der physischen Geographie, deren wichtigste die folgenden sind:

1) „Karstformen im westlichen Balkan“. — Annuaire de l'Université de Sofia, tome X—XI (1913—1915).

2) „Aufgabe und Methoden der Geomorphologie“. — Annuaire de l'Université de Sofia, tome XXII, 1926.

3) „Naturskulptur der höheren bulgarischen Gebirge“, Nr. 2 der Geographischen Bibliothek, herausgegeben von der Bulgarischen Geographischen Gesellschaft.

4) „Gibt es Spuren von diluvialer Vereisung am Vitoscha“ in der Zeitschr. der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Bd. XXXIV, 1926.

5) „Ostbalkan und das Flusstal der Kamtschia“. — Annuaire de l'Université de Sofia, tome XXIII.

6) „Epigenetische Durchbrüche im Strumatal“, in den Mitteilungen der Bulg. Geogr. Gesellschaft, Bd. I (Festschrift Anastas T. Ischirkov).

Alle sind in bulgarischer Sprache abgefasst.

Ив. Батаклевь